

Recensioner

Recension av Gunilla Tegers doktorsavhandlingen *Frisk och sjuk: Vardagliga föreställningar om hälsan och dess motsatser*. Tema Hälsa och samhälle, Linköpings universitet 16 december 1994

I Gunilla Tegers doktorsavhandling undersöks vardagsföreställningar om hälsa och sjukdom, vilka grundstrukturer man kan finna i dem och vad de uttrycker om människors tänkande och situation i det moderna samhället. Avhandlingen består av en del där problemställning, teoretisk referensram och metod presenteras, en del där det empiriska materialet presenteras, analyseras och diskuteras och en avslutande del där författaren återvänder till det övergripande temat för avhandlingen, vad de vardagliga föreställningarna om hälsa och sjukdom kan säga om vår samtid.

Den teoretiska referensramen bygger dels på socialpsykologen Serge Moscovici och hans begrepp *sociala representationer* (som anknyter till Durkheims begrepp *kollektiva representationer*), dels på Karl Poppers teori om "de tre världarna" (där den tredje världen är en värld av av överindividuell kunskap och således liknar kollektiva representationer) och slutligen Anthony Giddens tes om att människor i den senmoderna epoken har utvecklat ett reflexivt förhållningssätt till både den vetenskapliga och den vardagliga kunskapen.

Författaren diskuterar även den s k *medikaliseringstes*en och framställer med hjälp av Giddens tes om det ökande tvivlet och den ökade reflexiviteten i den senmoderna samhället en utvecklad problemställning:

Låt oss antaga att medikaliseringstes

en och Giddens tes om utvecklingen av en reflexiv förståelseform är riktiga. Vi kan då förvänta oss att vardagliga föreställningar å ena sidan är koloniserade av medicinskt vetenskapliga idéer, å andra sidan utgör ett system av idéer med inre motsättningar. Studien är ett försök att pröva om vardagliga föreställningar om hälsa och sjukdom kan belysa denna dubbla belägenhet (s. 24).

Avhandlingens empiriska material bygger på 33 intervjuer, 15 kvinnor och 18 män mellan 17 och 71 år med yrken från akademiker till arbetare och lägre tjänstemän. Dessutom har författaren arbetat med en ordbank över redaktionellt material som publicerats i Dagens Nyheter under fyra månader 1987, artiklar ur Cancerfondens tidskrift Rädsla livet och olika cancersjukdomsbiografier och skönlitterära verk som handlar om cancer.

Författaren urskiljer följande empiriska vardagliga föreställningar:

1) *Hälsa och sjukdom som en vertikal relation*. Hälsa som att "vara uppe", "på toppen" och sjukdom som "nere" eller "i botten". Detta

kopplas till social stratifiering som använder sig av en sådan vertikal metafor.

2) *Hälsa som frånvaro av sjukdom*, vad författaren kallar "den tomma hälsan". Detta knyter an till ett reduktionistiskt synsätt där den biologiska kroppen är utgångspunkten.

3) *Hälsa som välbefinnande*, då hälsan kopplas till en persons upplevelse, inte bara till en (objektiv) avsaknad av sjukdom.

4) *Hälsa som balans eller harmoni*. Här finns dels en föreställning om balans mellan kropp och själ, dels en mer instrumentell där psykets inre balans är det grundläggande och kroppen ses som ett medel att förverkliga planer och projekt.

5) *Hälsa som styrka och svaghet*. Här är hälsa ett uttryck för psykisk styrka, medan sjukdom är ett uttryck för psykisk svaghet. Sjukdom kan också leda till psykisk svaghet.

6) *Hälsa som förråd* handlar om att hälsan är något vi har, men som vi kan förlösa med ett visst leverne. Här kommer viljestyrkan in, vilket leder till moraliskt bedömningar av hälsa och sjukdom.

7) *Hälsa som normalitet och ideal*. Här representerar den goda hälsan drömmen om det goda samhället med de goda människorna.

Ifråga om hur de intervjuade ser på orsakerna till sjukdom skiljer författaren mellan tre grupper av orsaksförklaringar, sjukdom orsakad av 1) eget handlande, 2) andras handlande och 3) icke-handlande såsom arv.

Så analyseras synen på bagatellartade infektionssjukdomar och aids. Ifråga om de första skiljer författaren mellan "förkylning med feber" och "förkylning utan feber" som liknar skillnaden mellan de engelska begreppen feveroch chills/cold. Förkylning utan feber är självförvållat medan förkylning med feber har orsakats av att man smittats av andra människor. Sjukdomen aids innehåller fyra element: 1) den leder till döden, 2) är tärande och nedbrytande, 3) är mycket smittsam och 4) man kan lätt skydda sig mot den. Trots att få människor har egen direkt erfarenhet av aids framstår den, via rapporter i media, som ett mycket stort hot, inte bara mot den egna personen utan mot hela mänskligheten. I intervjuerna fann författaren tre teman som dominerade: 1) Aids som en modern epidemi, 2) aids som en könssjukdom och 3) aids som hot. Slutligen uppfattas också aids som ett hot mot livet på jorden, något som liknar tidigare uppfattningar om pest eller syfilisepidemier som Guds straff, men nu är det människans våldförande på jorden, naturen eller miljön som bestraffas med aids.

Därefter kommer författaren in på hjärtinfarkt och cancer, som tillsammans svarar för c:a 75 procent av alla dödsfall i Sverige. Vad gäller hjärtinfarkt finner författaren att den kopplas ihop med stressen i dagens samhälle, men att det finns två orsaksförklaringar, en individuell (den enskilda människan stressar för mycket p.g.a. sitt habegär) och en samhällelig (vårt moderna samhälle kräver stress av sina medborgare).

Föreställningarna om cancer liknar de om hjärtinfark då båda betraktas som dödliga sjukdomar, men skillnaden är att cancer också fruktas för dess psykiska och fysiska nedbrytande process innan döden. Ifråga om orsakerna till cancer urskiljer författaren tre grundförklaringar: 1) "Bombteorin", dvs cancer är helt genetiskt betingat, 2) genetiskt betingat, men utlöst av livsstil och 3) samspel mellan "något" inne i kroppen och något utifrån kommande. I tidningsmaterialet fann författaren tre huvudsakliga orsakskategorier: 1) Inomkroppsliga biologiska orsaker, 2) Psykologiska och livsstilsorsaker och 3) Övergripande miljöorsaker, gifter, strålning och elektriska fält. Allmänt sett kopplas massmediabilden av cancer samman med olyckor och hot, och därmed har också cancer ett stort nyhets- och intressevärde.

I ett avsnitt om cancer som en modern metafor sker en vidgning av synsättet mot ett samhälleligt plan. Med hjälp av Susan Sontag diskuteras cancer som metafor för nutidsproblem och som stigmatisering av människor, och allmänt konstateras att där förut TBC var den mest hotande sjukdomen, har nu aids övertagit dess och även cancers roll.

I sista kapitlet återvänder författaren till ursprungsproblemet, vad vardagliga föreställningar om hälsa och sjukdom kan säga oss om livet i det moderna samhället, och konstaterar att "tesen om en medikaliserad kultur har visst stöd" (s. 175) i materialet. Men medikaliseringen är bara en del av en mer allmän rationalisering som ingår i vad som kallas det moderna projektet, dvs att med hjälp av förnuft och experiment kontrollera och förutsäga framtiden och skapa "det goda livet". Även här finner författaren ett visst stöd i materialet, men menar samtidigt att vid sidan av rationaliseringen finns en motsatt tendens, nämligen osäkerhet eller fatalism. Detta tyder på att de vardagliga föreställningarna om hälsa och sjukdom inte är entydiga, och vid en närmare analys visar sig de olika föreställningarna förekomma på olika nivåer och ha olika sociala funktioner.

Avhandlingen är noggrann, intressant och välskriven, och de invändningar som kan riktas mot den är av typen "randanmärkingar". Styrkan i arbetet är den empiriska delen, där författaren på en mycket kreativt sätt får ut en mängd information ur sitt relativt begränsade empiriska material. Dock framstår det som en svaghet att det inte görs något försök att relatera olika föreställningar till olika kategorier (kön, ålder, social position). Även om författaren säger att hon inte var intresserad av "att klassificera och jämföra människor" utan istället ville "pröva om det kunde vara fruktbart att klassificera och jämföra idéer" (s. 26) så innebär en kunskapssociologisk ansats också att frågan om *vem* som hyser *vilka* idéer är viktig. Materialet är alltför litet för att kunna säga något bestämt, men det skulle ändå ha varit intressant att få veta om vissa kategorier intervjuade sammanhänger med vissa kategorier idéer. Utifrån detta kunde man sedan

gå vidare och försöka förklara *varför* vissa kategorier människor skapar vissa föreställningar.

Detta hänger samman med vad som är avhandlingens kanske största brist, den outvecklade teoretiska referensramen eller bättre, den bristande kopplingen mellan teori och empiri. Som resultatet blev är det i stort sett endast Giddens som används på ett genomgående sätt, och Popper försvinner helt i slutanalysen. Den kunskapssociologiska ansatsen att analysera idéer kunde lika väl ha varit att analysera attityder. I attitydbegreppet finns dessutom de tre komponenterna kognition, emotion och handlingsberedskap, som kunde ha hjälpt författaren att se de olika nivåerna i vardagsföreställningarna om sjukdom och hälsa.

Det finns, slutligen, också mycket att vinna på att föra in Webers tankar om värde- och målrationalitet, speciellt vad det gäller vissa föreställningar om hälsa som balans. Här är frågan om hälsa i sig är ett värde, eller om hälsa är ett medel för att uppnå vissa mål. Överhuvudtaget tror jag att en del av motsägelserna och mångtydigheterna i föreställningarna kunde analyseras med hjälp av denna distinktion, och kanske också kunde man se om det finns ålders-, köns- och socialgruppskillnader i föreställningen om hälsa som mål eller medel. Inför fortsatt forskning på områden kunde det vara värt att pröva.

PER MÅNSON
Sociologiska institutionen
Göteborgs universitet

Kullberg, Christian (1994) *Socialt arbete som kommunikativ praktik. Samtal med och om klienter*, Linköping Studies in Arts and Science nr 115

Hans Alfredsons fråga, vad dom har för sig på banken efter tre, är en bra fråga också för många andra jobb. Forskningen om yrkesgrupper med professionella anspråk underlät länge nog att ställa den frågan. På senare år har det däremot kommit en rad studier som analyserar observationer och inspelningar från arbetsplatser med sådana yrkesgrupper. Christian Kullbergs doktorsavhandling är en av de senast utförda på Tema Kommunikation vid Linköpings Universitet. Som titeln anger handlar den om samtal i socialt arbete, och mera precist mellan socialsekreterare och klienter respektive mellan personalen inbördes om bidragsärenden.

Det är ett angeläget ämne, inte bara genom att den visar vad denna yrkesgrupp med professionella anspråk faktiskt gör på jobbet, utan också genom att det är ett av de många kvinnodominerade yrkena i den offentliga sektorn som är starkt utsatta både av omgivningens kritik och av här-

dare ekonomisk kontroll. Att det är ett yrke som på flera sätt är fyllt av motsättningar, är det ena av avhandlingens två viktigaste samlade resultat.

I socialtjänstlagens sjätte paragraf står det att: "Den enskilde har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning och sin livsföring i övrigt, om hans behov inte kan tillgodoses på annat sätt." Lagen är en ramlag och den kräver bedömningar av personalen i socialtjänsten för att man ska kunna besluta om vem som behöver vad. Avsikten med avhandlingen är att belysa hur förhållanden inne på socialkontoren har konsekvenser för samhället utanför – men också är konsekvenser av detta samhälle. Det viktigaste syftet är att beskriva hur socialsekreterarna utför sitt arbete utifrån de två vanligaste arbetssituationerna, nämligen nybesökssamtalen och beslutssammanträdena.

Analyserna baserar sig på ljudbandinspelningar från 25 besökssamtal och två beslutssammanträden samt egna observationer och intervjuer med aktuella socialsekreterare och klienter jämte akterna om de senare .

Motsättningar

En övergripande motsättning är den att tillgodose samhällsintressen eller allmänintressen till skillnad från individintressen. Men det är främst två andra som återkommer genom avhandlingen. 1. Att informera medborgarna om deras rättigheter och möjligheter och att samtidigt hålla sig till administrativa regler och rutiner som gör ärendena hanterliga. 2. Att kräva aktiva handlingar av klienten för egen försörjning och att kontrollera uppgifter från klienten samtidigt som man inte ska kränka dennes integritet (192). Det illustrerar också konflikter mellan olika mål och mellan mål och medel i Socialtjänstlagen. Det finns få studier som visar hur dessa motsättningar hanteras i praktiken.

Författaren undersöker sedan om det ges exempel på motsättning mellan att informera klienten och att administrativt hantera ärenden. Genom att lotsa en klient genom ett samtal hjälps denne att söka finna förklaringar som kan passa in i en prövning. Utan att klart och tydligt ange klientens möjligheter, får socialsekreteraren ändå fram de uppgifter hon behöver. Sedan undersöker han också om det ges exempel på motsättningen mellan att kontrollera och ifrågasätta klienten å ena sidan och att respektera klientens integritet å andra sidan. Han "anar" på ett ställe (80) att socialsekreteraren har en kontrollerande avsikt; man får det "intrycket" bekräftat när socialsekreteraren ger uttryck för en uppfostrande inställning (81).

Det hade varit på sin plats med någon redogörelse för hur socialsekreterarna ser ut som en yrkesgrupp med professionella anspråk. Det finns några skäl i studien att behandla dem som professionella. Det har knappast någon betydelse för avhandlingens syfte, om man kan avgöra om so-

cialt arbete kan definieras som en profession eller inte. Däremot skulle det ha varit bra att kunna diskutera och tolka en del resultat med hjälp av professionsteorier. Hela studien baseras på relationen professionell - klient. Socialsekreterarna har ett självständigt arbete med ganska stor diskretion. Det är typiskt för professionella att leta efter yttre orsaker som man kan hjälpa till att undanröja (173). Mycket av samtalen analyseras i termer av etik och moral som utgör ett väsentligt moment i professionella grupper.

Det hade också varit på sin plats med en litet utförligare beskrivning av socialtjänstens organisation i samband med att socialsekreterarna diskuteras som gräsrotsbyråkrater – t ex som en professionell byråkrati och vad det innebär att vara styrd av regler i viss mån och samtidigt vara styrd professionellt genom den utbildning som de har gemensamt för att klara av ett arbete som kräver egna bedömningar i ganska hög grad. Utbildningen är ju en sorts kontroll på förhand som organisationen skaffar sig genom att anställa den sortens personal. Med en sådan tydligare organisatorisk ram hade det varit lättare att förklara hur motsättningar av olika slag skapas.

Man kan också tala om professionell styrning jämförd med styrning genom politik, byråkrati, marknad eller annat, så som man gör inom implementationsforskningen. Socialtjänsten är en av de förvaltningar som används för social eller samhällelig styrning: Det diskuteras visserligen under rubriken socialt arbete som moralisk praktik (142). Men avhandlingens hela resultatet kunde setts som vad det faktiskt blir av den sociala styrningen inom en del av socialtjänsten och vilken roll socialsekreterarna spelar för det resultatet. Det berör också relationen till klienterna och förändringarna att bland annat se dem som kunder med rätt till service.

Könsskillnader

Det andra av avhandlingens två viktigaste samlade resultat handlar om att män och kvinnor bemöts och bedöms olika av socialsekreterarna. Så förekom t ex förvärvsarbete som ämne i 36 yttranden per samtal med manliga klienter och i 19 yttranden per samtal med kvinnliga klienter. Analysen visade att socialsekreterarna hade initiativet i samtalen när de manliga klienternas förvärvsarbete avhandlades. En stor del av frågor, direktiv och påstående syftade till att pröva de legitima aspekterna av orsakerna till männens bidragssituation (126), och om de kunde anses ha gjort tillräckligt för att undvika bidragsbehovet. Resultaten visade också, enligt sammanfattningen, att socialsekreterarna i samtal med kvinnliga klienter om förvärvsarbete förhöll sig mera formellt till ämnet. Samtalen var också oftare uppbyggda kring påstående-påstående istället för fråga-svar.

Samtal om barn med de manliga klienterna innehöll för det första få yttranden, och de hörde mera till den formella utredningen och följde då ofta en fråga-svar struktur. Yttrandena om barn var fler vid samtal med kvinnliga klienter, och de hörde också där ofta till den formella utredningen, men de tycktes också vara ägnade både att legitimera att den sociala situationen var bra för barnen och att bidragssökandet skulle framstå som berättigat (128). Alltså, de båda ämnena arbete och barn gav intryck av att sådana samtal reproducerar genussystemet. För männens del fästes relativt stort avseende vid deras roll som förvärvsarbetande, medan deras roll som fäder fick mindre uppmärksamhet. Det motsatta gällde kvinnorna som i första hand uppmärksammades som mödrar.

Frågan om manliga och kvinnliga klienter bedöms olika finns med som en av de främsta också i analysen av samtalen i de två sammanträdena. Av speciellt intresse är här hur gruppdeltagarna med sina vardagliga föreställningar och sina yrkeskategorier beskrev och fattade beslut om vilka som skulle få och vilka som inte skulle få bidrag (7) samt hur kön inverkade på socialsekreterarnas sätt att diskutera och förstå klienterna. Där diskuteras först den socialkonstruktivistiska ansatsen att sociala problem skapas och definieras i processer av olika grupper och institutioner i samhället. Socialt arbete liknar en del andra samhällsvårdande insatser genom att det innehåller, förutom moment av kontroll, också moraliskt grundad uppfostran.

Av de totalt 100 analyser som författaren finner i materialet visar sig 90 % vara orsaksanalyser medan åtgärder och hållbarhet eller konsekvenser ägnas vardera bara 5 %. Var förlades då orsakerna? Vissa beskrivningar resulterar i att orsakerna till klientens belägenhet ansågs vara yttre som drabbat honom eller henne och inte gör klienten ansvarig medan andra resulterade i egna handlingar som klienten anses ha ansvar för. Sjukdomar ansågs t ex som orsaker som man drabbas av. Män uppfattades oftare ansvariga än kvinnor, och bara två av de nio klienterna med eget ansvar beviljades bidrag, medan samtliga 12, som beskrevs som drabbade utan eget ansvar, beviljades bidrag.

Förklaringar

Hur man ska förklara att klienterna behandlades så olika under sammanträdena försöker författaren göra i sammanfattningen till kapitel fem. Det kan för det första bero på strukturella faktorer om hur en grupp fungerar och att man tenderar att uppehålla sig vid orsaker snarare än åtgärder och konsekvenser. Det kan för det andra bero på kontextuella faktorer som motsättningen mellan ärendenas legala sida och klienternas unika behov. I samtliga ärenden som beviljades bidrag togs mera hänsyn till de särskilda yttre omständigheterna och samtliga beslut avvek från den ekonomiska

normen. Att männen tillskrevs större eget ansvar, gjorde att besluten om bidrag oftare blev negativa för dem. Socialsekreterarna lade större vikt vid att männen skulle ha egen försörjning genom arbete och prövade deras orsaker grundligare och gjorde dem mera ansvariga för sin belägenhet än vad som skedde i samtalen med kvinnorna.

Samtalsstudier visar ibland vissa problem med att komma utöver beskrivningar vidare till förklaringar, men det gäller knappast den här studien. Här finns flera exempel på teoretiska analyser som ger plausibla förklaringar till de resultat som samtalsens innehåll och struktur visar. En sådan är attributionsteorin. Den handlar om hur vi tillskriver andra egenskaper för att göra deras handlingar begripliga, eller hur vi utgår från vissa iögonfallande egenskaper för att tolka beteenden. Vi drar våra slutsatser om andras handlingar från de egenskaper eller roller som vi tillskriver dem. Vi har en benägenhet att utgå från andras inre motiv eller avsikter hellre än yttre orsaker. Andras framgångar och egna misslyckande försöker vi bortförklara med yttre orsaker. Och tvärtom, andras misslyckande tycker vi är deras eget fel och egna framgångar beror naturligtvis på oss själva.

Könstillhörigheten och de roller som brukar förknippas med män respektive kvinnor tycks vara det viktigaste perspektivet i bedömningarna av klienterna. Men författaren stannar här snarare på en individualpsykologisk än en socialpsykologisk nivå, när han kunde gått vidare och med flera samtalsexempel visat att attributionen ingår en själva samtalsprocessen. Personalen attribuerade gemensamt och gav varandra stöd för uppfattningar om klienterna. En deltagare initierade ett omdöme som någon annan tog upp, varvid omdömet konstruerades och fick en status på gruppnivå. Det hade varit ett sätt att binda ihop det socialkonstruktivistiska perspektivet med attributionsteorin. Vi uppfattar vad andra gör genom de egenskaper vi tillskriver andra. Vi tillskriver egenskaper enligt vad vi uppfattar att andra gör, och vi får mer eller mindre stöd av människor runt om oss för att göra detta. Enskilda handlingar bildar återkommande mönster som återskapar hela strukturer. Så hade det också varit möjligt att, ”belysa hur de förhållanden som råder på ett socialkontor har konsekvenser för men också är konsekvenser av samhällsliga förhållanden” (6).

Men denna invändning till trots har avhandlingen en styrka i de många olika försöken till förklaringar. Den ger dessutom ingående beskrivningar av vad socialsekreterarna har för sig på jobbet – inte bara efter tre – utan en stor del av dagen.

LENNART G SVENSSON
Sociologiska Institutionen
Göteborgs Universitet
Fakultetsopponent

Juryns konfidentiella beslut om mottagare av Torgny T. Segerstedts pris:

Bakgrund

De artiklar, som under det gångna året publicerats i tidskriften *Sociologisk Forskning*, och bland vilka en eller ett par artiklar skall utväljas av oss som särskilt värdefulla bidrag till den sociologiska disciplinens utveckling i Sverige, håller överlag en god, ofta hög standard. Detta gäller särskilt de mera teoretiska artiklarna. Redaktionen för denna årgång av *Sociologisk Forskning* kan gratuleras för det redaktionella urvalet av de bidrag, som insänts och publicerats.

Torgny T. Segerstedts pris

Eftersom flertalet i *Sociologisk Forskning*, 1994, publicerade artiklar är välskrivna och väl argumenterade är urvalet av en enda artikelförfattare som vinnare av detta pris inte särskilt lätt. Vi har därför beslutat att priset skall delas mellan följande två artikelförfattare – den förste med en intresseväckande teoretisk diskussion och den andra pristagaren med en empiriskt baserad belysning av skilda politiska reformförslags innebörd och konsekvenser.

Michael Carleheden 'Alternativ eller rekonstruktion: Om Habermas kritik av Marx.' (Nummer 3, 1994, s 79–91).

Ulla Björnberg, 'Familj mellan marknad och stat/politik. En fråga om kön, klass och makt.' (Nummer 2, 1994, s 26–37).

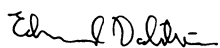
Vi vill gratulera den unge sociologen **Michael Carleheden** till att ha belyst och klarlagt just vad detta pris är till för, nämligen 'den sociologiska disciplinens utveckling' – nämligen genom en välskrivna granskning och diskussion av hur Jürgen Habermas utvecklat dels *alternativ* till vissa centrala teoretiska teser hos Karl Marx, dels *rekonstruerat* och vidareutvecklat dessa teser. Här finns såväl ett eggande idéhistoriskt perspektiv som begreppslig klarhet i argumentationen.

Ulla Björnbergs artikel utnyttjar empiriskt material från en stickprovsundersökning av personer med förskolebarn under fem år och annat relevant empiriskt material för att belysa den sakliga halten i de antaganden om kön, arbetsmarknad och makt, som implicit eller explicit legat till grund för aktuella familjepolitiska förslag. Genom att visa att sociologisk forskning och argumentation har något väsentligt och vetenskapligt hållbart att säga om innebörden av sådana politiska reformförslag har förfat-

tarinnan på ett förtjänstfullt sätt bidragit till att demonstrera den svenska sociologins samhällsrelevans.

Hedersomnämning

Per Månsson, har i sin intresseväckande och på grundliga litteraturstudier baserade artikel 'Minervas uggla och Sovjetunionens fall' (Nummer 4, s 3–22) presenterat de två huvudlinjerna i sovjetologins utveckling – totalitarismmodellen och den något senare utvecklade revisionistiska ansatsen. Vad vi ur sociologisk synpunkt saknat i denna läsvärda artikel är ett försök att ur en granskning av dessa två förenklade och delvis politiskt betingade ansatser skissera en mera nyanserad och omfattande sociologisk begreppsram eller teori för en helhetsanalys av samhällen. Artikelns förtjänster är emellertid sådana att vi vill ge dess författare ett hedersomnämning.

Edmund Dahlström

Georg Karlsson

Ulf Himmelstrand